

Stadshauptmann L. W. Hansens lystgård Bjergsted (1858-59) var byens første sveitserstilsvilla, tegnet av Fredrik von der Lippe.
Foto: Michael F.D. Eckhoff / Stavanger byarkiv

Conrad Fredrik von der Lippe – Stavangers første arkitekt

Hild Sørby

Fredrik von der Lippe vil være kjent for mange som arkitekt for den store, mursteinsrøde Petrikirken ved Nytorget i Stavanger. At han også var byens første arkitekt og den som introduserte så vel sveitserstilens trearkitektur som historismens murarkitektur i byen, er mindre kjent. Fredrik von der Lippe var bosatt her i 13 år, før han i 1870 flyttet til Bergen. I Stavanger prosjekterte han kirker, institusjonsbygninger, forretningsbygg og villaer, og han restaurerte domkirken nesten til det ugjenkjennelige. De fleste av hans bygninger i Stavanger er i dag ombygget eller revet, men noen finnes fremdeles.

I Bergen er von der Lippes navn godt kjent. Arkitekten har satt et markant preg på sentrum med de tre store murgårdene Kjøttbasaren (1874), Martensgården (1876) og Finnegården (1876). Hans mest særpregete verk er likevel kanskje den høyst interessante «Villa Lysø», oppført for Ole Bull på øya han skaffet seg i 1873.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på von der Lippes virksomhet i Stavanger. Han prosjekterte her bygninger av alle typer. Om det ikke er mange av dem som fortsatt finnes, har få arkitekter i eldre tid hatt så stor innflytelse på byens arkitektoniske utvikling.

Den fatale brannen i byens bygningsarkiv i 1929, har gjort det komplisert å skrive arkitekturhistorie i Stavanger. Vi mangler tegninger, bygningsregnskaper og andre dokumenter som kan gi oss kunnskap om byens arkitekturhistorie før brannen. Ofte er det bare ren stilhistorie som kan fortelle oss hvem arkitekten kan ha vært. Fredrik von der Lippe skrev imidlertid en

Conrad Fredrik von der Lippe (1833-1901)
Foto: www.erlingjensen.net

rekke brev til Stavanger kommune, som bidrar til å gi oss opplysninger om hans virksomhet. Hans arkitektursyn får vi ganske særlig kunnskap om gjennom artikler han publiserte.

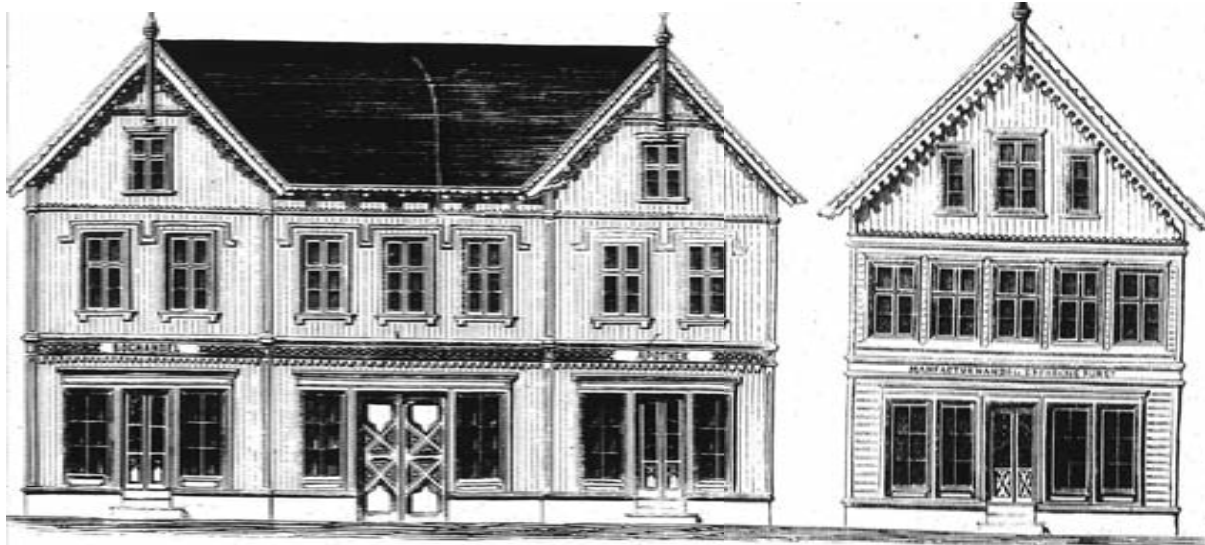
EN UNG HANNOVERARKITEKT

Fredrik von der Lippe (1833-1901) var født i Kristiansand, der faren var prost. Bare 18 år gammel dro han, som en av de tidligste fra Norge, til Tyskland for å studere arkitektur. På denne tiden var høyskolene kjent for å konsentrere seg om ulike stilretninger, alt etter professorenes interesse. Fredrik von der Lippe dro til Polytechnische Schule i Hannover. Dette lærestedet ble sterkt anbefalt av flere tyske arkitekter som på denne tiden jobbet i Norge. Her underviste professor Conrad Wilhelm Hase. Han var kjent for sin begeistring for middelalderens arkitektur, særlig gotikken, og skulle etter hvert tiltrekke seg svært mange norske arkitektstudenter. Karakteristisk for denne tiden var at arkitektur ble sidestilt med tekniske vitenskaper. Arkitekturundervisningen fikk dermed et sterkt teknisk preg. Fredrik von der Lippes fagkrets var naturhistorie, mineralogi, kjemi, fysikk, geometrisk tegning og matematikk. Etter to år i Hannover fortsatte han sine arkitekturstudier i Darmstadt og Berlin.¹ I 1856 var han tilbake i Kristiansand som privatpraktiserende arkitekt. Markens gate 5 (1857) og hovedbygningen på Myren gård i Oddernes, som sto ferdig senest våren 1858, er hans eneste kjente arbeider fra denne tiden.² Markensgate 5 brant 1892, men Myren gård, opprinnelig oppført som en lystgård, i dag eid av Kristiansand kommune, er velholdt og eksteriørmessig i stor grad autentisk. Den stor okergule hovedbygningen har liggende panel i første etasje, stående brunmalt panel i andre etasje og hvitmalte bjelkehoder på frisen mellom etasjene. Gerikter, vindskier med hengebrett, verandarekkverk og søyler er hvitmalte. Høye krysspostvinduer med tre ruter i nedre felt er gjennomgående brukt. Vi merker oss at husets takvinkel er usedvanlig lav og vid. Det er også takvinkelen på arken på husets hageside, og på fløyene. Dette synes å være et gjennomgående trekk i von der Lippes tidlige hus. Dermed er det her liten plass til gavlornelementer. Med hovedbygningen på Myren gård hadde von der Lippe prosjektert et sveitserstilshus som han i hovedtrekkene skulle holde fast ved som formtype gjennom hele sin karriere. Den rektangulære bygningskroppen og de vide takvinklene var karakteristiske trekk. Han hadde ganske sikkert blitt kjent med denne formtypen og sett liknende hus i Tyskland. Myren gård er omgitt av en praktfull stor hage, anlagt av gartner Poul Holst Poulsen (1834-1915) fra Kristiania. Han skulle senere bli Stavangers store hagearkitekt.

STAVANGERS FØRSTE SVEITSERSTILSHUS

Vi må tro at det ikke var lett å få nok arbeidsoppgaver i hjembyen, for i desember 1857 flyttet von der Lippe til Stavanger. Her hadde han fått stilling som lærer ved Stavanger offentlige tegneskole, og skulle undervise håndverkslæringer i konstruksjonslære og geometri. Ved siden av lærerjobben, opprettet han eget arkitektkontor.

De første bygningene som ble oppført etter hans tegninger var Kirkegata 15 og 19, begge i 1857-58. Dette var byens første hus i sveitserstil, trehusstilen

som skulle dominere norsk arkitektur i andre halvdel av 1800-tallet. Begge husene er senere fullstendig modernisert, men vi vet hvordan de opprinnelig så ut fordi von der Lippe presenterte dem i artikkelen «Nogle Ord om Træbygningkunsten i vore mindre Byer», Illustreret Nyhedsblad 1858.³ Artikkelen ga ikke bare en god beskrivelse av tidens nye arkitektur. Den bidro i høy grad til at von der Lippes navn ble kjent i landet.

Nr. 15 var oppført som manufakturhandel for brødrene Fürst. Tegningen viser oss at bygningen opprinnelig var i 2 ½ etasje med høyreist gavl, findetaljerte border på vindskiene og markant møneryd. Mellom etasjene var brede gesimser. I dag kan vi se at ytterveggen mot nabohuset, som er vanskelig tilgjengelig på grunn av minimal avstand mellom bygningene, har intakte sveitserstilsdetaljer. I Kirkegata 19, oppført for apoteket Hygiea, ble bare en av de planlagte fløyene oppført. Denne ble modernisert og dekket med

Kirkegaten 15 og 19 var tegnet av von der Lippe 1857-58, som Stavangers første byhus i sveitserstil. Illustreret Nyhedsblad nr.24 1858

rabitzpuss på 1930-tallet.⁴ Også her kan en tegning i Nyhedsbladet vise oss hvordan fasaden var planlagt. Gavlen hadde mønepryd med hanebjelke, hengesøyle og spir, hjørnene var markert med pilastere i to etasjer mens vinduene var samlet med en dekorativ, brukket overligger. Dørene var dekorert med Andreaskors med gotiske fyllinger.

Artikkelen forteller oss ikke bare hvordan de to bygningene opprinnelig så ut, men gir oss også et godt innblikk i von der Lippes arkitektursyn. Han beklaget at trehusarkitekturen i norske byer etter hvert var blitt fullstendig karakterløs. Det skyldtes, mente han, at man fra begynnelsen av århundret hadde bygget trehus basert på murarkitekturens enkle stiluttrykk. «Denne betydningsløse Simpelhed har holdt sig lige til den nyeste Tid», slo han fast. Nå oppfordret han til å bygge trehus basert på trematerialets særegne kvaliteter, slik man hadde gjort i en rekke tyske byer, bl.a. Hartzen og Hildesheim. Han mente det var i middelalderens bybebyggelse man kunne finne forbilder: «Det er Middelalderen, som i sine herlige Bygværker ogsaa her leverer os grundmotiverne til en Træbygningstil med et langt mere «bymæssigt» Udseende (...) en Bygningstil med Former, tænkte i Træ og utførbare i Træ, nette og lette som Træmaterialet selv og passende til vore klimatiske og naturlige Forholde.» Han trakk frem de karakteristiske fremskutte takene som særlig viktige fordi de beskyttet bygningene «thi Enhver veed, hvilken skadelig Indflydelse Regnslaget har paa Klædning og Forziringer». For øvrig beklaget han at betegnelsen «sveitserstil» ofte ble brukt om hus, bare de hadde et fremspringende tak. Fremspringene tak viser bare at husene er «udførte i en fornuftig Træstil», slo han fast. Han brukte ingen stilbetegnelser om de to bygningene han presenterte, men formspråket er i overenstemmelse med hans beskrivelse av anbefalte forbilder. Han mente man kan finne dette i en rekke gamle byer i Tyskland som hadde en mengde trebygninger som «frembyde en (...) Rigdom af arkitektoniske Motiver.(...) Her finder man høie Tage, fordetneste med fremspringende profileret Spærreverk og rigtforzirede Gavle, i Alminnelighed bekronede af en slank Hjelm, Døren saavelsom Vinduerne omgivne med rige Lister eller Figurfriser, den ene Etage fremragende over den anden paa konsollignende Bjælkehoveder, der ofte indslutte rige Ornamentfriser, hvis Motiver ere hentede fra Landets naturlige Blade og Blomster». Med sine maleriske arker og fremtredende konstruksjon fikk bygningene en «eiendommelig dekorativ Character» og «med sit rige og maleriske Udseende gjør det Hele en overordentlig Virkning paa Beskueren» slo han fast.⁵

SVEITSERSTILSVILLAER

En slik «overordentlig» virkning hadde ganske sikkert stadshauptmann Lauritz Wilhelm Hansens sommerbolig i Bjergsted, oppført i 1858 etter von der Lippes tegninger. Vi vet ikke når villaen ble prosjektert, men det kan ha vært noen år tidligere. Dette var byens første moderne sveitservilla, med alle sveitserstilens karakteristiske kjennetegn. Det store huset var i halvannen etasje på høy kjeller. Saltaket var lavt med vid takvinkel, og stakk godt utenfor vegglivet for å beskytte veggene mot slagregnet. Det var stående panel i begge etasjer, og etasjeskillet var markert med bjelkehodefrise på mørk bakgrunn rundt hele bygningen. De doble vindskiene var rikt profilert, smykket med dråpeformete hengebrett foran sperrehodene, men det var ikke gavloramentikk. Høye, to-fags krysspøstvinduer med ruteinndeling var innrammet med stramt profilerte geriker som i overkant var smykket med små konsoller og firpass. Under vinduene var rikt dekorerte felt. På hagefasaden var en praktfull, overveldende utsmykket veranda i to etasjer. I første etasje bar parvise søyler med kapitellignende utsmykninger med firpass og bladornamenter, dekorativt utskårete overstykker med hengende border. Rekkverket hadde dekorativ utsmykning av samme type som feltene under vinduene. I annen etasje var rekkverket tre-delt, og hver del ruteinndelt.

Fra første etasje førte en bred trapp ut til den praktfulle parkhagen, som var utformet av gartner Poul Holst Poulsen. Landskapet, som tidligere bare var en øde utmark, var nå omskapt til en storslagen og vakker parkhage med sjeldne trær og frodige blomster. Gartner Poulsen kom til Stavanger for å arbeide for L.W. Hansen i 1856, og var ansatt hos ham i to år.

Da oppdraget var avsluttet, ble Poulsen værende i byen. Han kjøpte eiendommen «Olafshage», der han på 1860-tallet lot bygge en villa etter Fredrik von der Lippes tegninger og anla et stort gartneri med mange eksotiske vekster. Huset, som i dag har adressen Eiganesveien 14, har som von der Lippes andre villaer rektangulær grunnplan. Det er noe ombygget og har mistet noe av sin opprinnelige karakter, men har likevel bevart enkelte trekk som vi kjenner igjen fra von der Lippes formspråk. Takutsticket er stort og her er dråpeformete hengebrett, men ikke gavlutsmyskninger. Det er dekorativt innrammede koøyeformete vinduer i gavlsidene, og under vinduene ellers er det tungepanel. En annen stor sveitservilla med hageanlegg av Poul Holst Poulsen var «Solvang», tegnet av von der Lippe for skipsreder Erik Berentsen 1863, senere eid av Charles Racine. Huset ble

Villa Solvang, oppført for skipsreder Erik Berentsen 1863, revet 1938.

Foto: Hakon Johannesen / Stavanger byarkiv

vakt stor oppsikt. Taket stakk langt ut over bygningskroppen, mot gaten var det gavlutbygg og under de store, ruteindelte krysspostvinduene var det dekorative speilfyllinger. Mauritzens villa var uten tvil impulsgeber for de mange små sveisterstilshusene som etter hvert fylte gatene i Sandnes.⁷

Et av de beste nåværende eksemplene på von der Lippes sveisterstilsvillaer fra denne tiden, er «Snøringsmoen» i Lillesand, oppført 1867. Huset var Lillesands første sveisterstilsvilla, oppført av kjøpmann og skipsreder Lars Hammer jr., tre år senere fullført med veranda og balkonger av den nye eieren skipsreder og stortingsmann Johannes Andreas Henschien. Bygningen har stort takutstikk og gotikkinfluerte gavlutsmykninger. Det rikt profilerte sperreverket på det fremspringende taket over verandaen, bæres av søyler med florale kapiteler. Verandarekkverket har i begge etasjer kraftige andreaktors flankert av trepass. All dekorativ ornamentikk var fremhevet i brunt og hvitt, mot veggens gulbeige farge.⁸

revet 1938 da et nytt aldershjem skulle oppføres.⁶

Fredrik von der Lippe var også arkitekt for den første sveisterstilsvillaen i Sandnes. Den unge stavangermannen Svend Mauritzen hadde stor tro på at næringslivet i Sandnes ville utvikle seg sterkt, og som nygift bestemte han seg for å slå seg ned der. Fredrik von der Lippe fikk i oppdrag å tegne boligen på tomten han hadde skaffet seg i Strandgaten. Det flotte, moderne huset i halvannen etasje var byens første arkitekttegnede hus, sto ferdig 1860, og må ha

Fredrik von der Lippe må ha tegnet flere sveitserstilsvillaer i Stavanger i løpet av 1860-tallet. Sommerboligen som Anton Fugleberg lot bygge i Olavskleiva i 1864, er ganske sikkert tegnet av ham.⁹ Huset var i en etasje og har gode proporsjoner. Et gammelt fotografi viser at det har von der Lippes karakteristiske vindustyper og dekorative detaljer som dråpeformete hengebrett. På hagefasaden er en profilert veranda med dobbelt trappeløp. Villaen ble i 1883 overtatt og utvidet av skipsreder og akvarellmaler Mons Gabriel Monsen. I 1915 ble huset, som nå har adressen Olavskleivå 26, solgt til Det

stavangerske klubbsselskap. Det har senere blitt ombygget en rekke ganger.

Villaen i Niels Abelsgate 11, som sto ferdig for malermester Salve Aanensen i 1874, har fortsatt mye av sitt særpreg i behold. Den er forbilledlig rehabilitert i senere år. Huset har rektangulær grunnplan og er i halvannen etasje på høy kjeller. Høye, ruteindelte to-fagsvinduer med gerikter kronet av gavler, er gjennomgående. Ytterst på gavlsidene er også her små, åttekantete alkovevinduer. Men huset skiller seg ut ved ikke å ha saltaksgavl hverken på inngangssiden eller hagesiden. På fasaden mot gaten er hovedinngang og kjøkkeninngang sentralt plassert ved siden av hverandre. På saltaket er til-

Mons Gabriel Monsen kjøpte i 1883 en mindre sommerbolig i Olavskleivå, antakelig tegnet av von der Lippe i 1863. Den ble da betraktelig utvidet, og fikk navnet «Klevstuen».

Foto: Georg T. Monsen / Stavanger byarkiv

Jomfrustiftelsen sto ferdig 1867. Det lå sentralt og vakkert til ved Breiavatnet.

Foto: Fotohuset Greve / Stavanger maritime museum

BOLIGHUS FOR UGIFTE FRUENTIMMERE

Omtrent på denne tiden begynte von der Lippe arbeidet med å prosjektere bolighuset for «ældre, ugifte Fruentimmere af Embeds- og Borgerklassen i Stavanger», den såkalte Jomfrustiftelsen ved Breiavatnet. Oppdragsgiver var den ugifte Johanne Marie Garman fra Utstein kloster. Hun hadde selv stelt for sin mor i alderdommen, og tok nå initiativ til at det ble oppført et hjem for damer som henne selv. Huset ble påbegynt 1865 og sto ferdig 1867. Dette var et langstrakt enetasjes hus på høy kjelleretasje, med saltak og bred gavnl midt på fasaden mot vannet. Midtgavlen hadde dekorasjoner, men ellers var bygningen svært nøktern. Huset rommet åtte små leiligheter med ett rom og kjøkken, lukket forgang og et avdelt kjellerrom til oppbevaring av brensel. Arkitekten hadde i utgangspunktet prosjektert flere leiligheter, men frøken

svarende plassert tre små karnapper med gavltak. Det løfter fasaden og gir den særpreg. Mot hagen var taket opprinnelig uten pulttaksgavl som i dag.¹⁰ Det ga huset en mer lukket, helhetlig karakter. En sentralt plassert veranda, noe bredere enn den opprinnelig var, har tilkomst fra stuen. Den er båret av en rad slanke, dekorløse, høye rundbuer. Vi merker oss at løsningen, i sterkt forenklet form, er den samme som på Lysøen ved Bergen, som ble prosjektert omtrent på samme tid. Rekkverket består av enkle Andreaskors, slik vi ser det så vel på Snøringsmoen som på Lysøen.

Garman insisterte på at hver leilighet måtte ha eget kjøkken. Damene måtte være født i Stavanger eller ha bodd her i minst 20 år om de skulle få bolig i Jomfrustiftelsen. De bodde gratis hele livet. Ved deres død ble det, om de var bemidlet, trukket en beskjeden sum til stiftelsen.¹¹

Jomfrustiftelsen var bare i bruk i åtte år før eiendommen i 1876 ble ekspropriert og solgt til NSB. Arbeidet med anleggelse av jernbanen fra Stavanger til Egersund var i gang, og man trengte så vel administrasjonskontorer som bolig for driftsbestyrer og stasjonsmester. Fredrik von der Lippe prosjekterte da ny bolig for Frøkenstiftelsen på en skrånende tomt på hjørnet av Løkkeveien og Eiganesveien, Løkkeveien 26. Dette var en tidsmessig institusjonsbygning i rendyrket sveitserstil. Bygningen var L-formet i en etasje, med loft og kjeller. Mot gaten fremsto den som enkel og streng på høy kjelleretasje. På hagesiden løp en svalgang rundt huset med inngang til hver enkelt leilighet gjennom kjøkkenet. I svalgangen kunne man sitte ute, skjernet for sol og vind, med utsikt til en velstelt hage. Bygningen var et interessant eksempel på tidens sosiale institusjoner, som det ellers var bevert svært få av. Da bygningen på 1970-tallet skulle rives til fordel for oppførelse av en ny bygning, prøvde Fortidsminneforeningen forgjeves å få bygningen vernet.¹²

SKOLEBYGNINGER

Stavanger kommune benyttet stadig von der Lippe både som arkitekt og som sakkyndig i byggesaker. I 1859 søkte han om å bli ansatt som stadskonduktør i byen. Slik gikk det ikke, men fra januar 1860 ble han med en femårs kontrakt ansatt som bygningsinspektør.¹³ I betingelsene for hans ansettelse het det at han hadde «at have Tilsyn med samtlige af Byens offentlige Bygninger, at forestaae alle denne Byes Bygningsforetagender, saavel opførelse af nye som Reparation eller Forandring af ældre Bygninger, at forfatte Overslag og Tegninger i Anledning af saadanne Bygningsforetagender saavel som at forestaae Regnskabsførelsen i den Anledning».¹⁴ Han var også fast medlem av Bygnings- og Reguleringskommisjonen. Til tider hadde von der Lippe stort arbeidspress, ikke minst etter den store brannen på Holmen som 13. mars 1860, noen måneder etter at han var blitt bygningsinspektør, gjorde rundt 2000 mennesker husløse.¹⁵ Det var først og fremst ingeniøroppgaver som da sto i kø, men ifølge ham selv utformet også von der Lippe en rekke «om end ikke saa særdeles betydelige Reguleringsarbeider».¹⁶ Gjenoppbygning av bolighusene var ikke oppgave for en arkitekt. De ble som før oppført av tømmermenn og snekkere.

Men Fredrik von der Lippe kom til å tegne tre skolebygninger. Den første ble oppført i Haugesund. I begynnelsen av 1850-årene hadde man der begynt å arbeide for å få slutt på omgangsskolen og få fast folkeskole i byen. Da det endelig ble vedtatt at det skulle være en felles skole for hele byen, fikk von der Lippe oppdraget med prosjekteringen. Tegningene ble levert 1858, og bygningen sto ferdig i Strandgaten 172 i 1860. Skolebygningen står fortsatt, men har nå fått nye funksjoner. Det ruvende trehuset i 2 ½ etasje med høyt saltak, ligger midt i byen. Det var en meget nøktern bygning. Bygnings-

Skolen som lenge dominerte bybildet i Haugesund, sto ferdig 1860.

Foto: Eirik Hustvedt.

materialene kom delvis fra den gamle Skåre kirke, som kommunen hadde kjøpt til nedrivning. Stående panel er gjennomført i hver etasje, i loftsetasjen med spiss avslutning mot den slanke gesimslisten. Langsiden mot gaten har en sentralt plassert mindre takgavl med spisst vindu, rikt dekorerte vindskier og hengebrett som ender i et spir. Midtpartiet fremheves ved at det på hver side av gavlen løper profilerte lisener helt ned til kjellermuren. Her er trefagsvinduer mens resten av fasaden har tofagsvinduer. I annen etasje er disse bundet sammen av en brukket overligger av samme type som vi kjenner fra tegningene til Kirkegata 19 i Stavanger, som er fra samme periode. Etagens er markert med gesimser. Hovedinngangen er plassert midt på fasaden mot gården. Dørbladene er smykket med Andreaskors, liksom glasspartiet over døren. Også her er tre tofagsvinduer på hver side av midtfeltet, som har

trefagsvindu. Bygningen er i hovedtrekkene gjennomgående komponert med symmetri omkring en midtmarkering. Tilkomsten til klasserommene skjedde fra trappegangen midt i bygningen. Her var to klasserom på hver side av trappen, til sammen fire i hver etasje. Etter all sannsynlighet var det lærerboliger i toppetasjen.¹⁷

Rundt 1860 tegnet von der Lippe også gymnastikksalen på Kongsgård skole. Det hadde lenge vært behov for en slik sal, men det ble først fart i sakene da

skolens efor (tilsynsmann), biskop Jacob von der Lippe, Fredriks far, som var formann i Stortingets Kirke- og skolekomité, interesserte seg for saken.¹⁸ Den enkle, enetasjes saltaksbygningen sto ferdig i januar 1862. Seks to-fags krysspostvinduer er parvis plassert på langveggen mot Breiavatnet. De er kronet av en enkel gavl, og har stående panel i felt på undersiden. På en svært enkel måte utgjør de slik en dekorativ rekke på fasaden, som er kledd med liggende panel. Mønegavlene hadde hengesøyle og spir.

Den mest monumentale skolebygningen von der Lippe tegnet i Stavanger var Misjonsskolen på Kampen. Det norske misjonsselskap var dannet i 1842, og fikk hovedkontor i Stavanger. I 1846 ble Misjonsskolen etablert, og i 1864 sto det nye skolebygget ferdig. Med sine to fulle etasjer, beboelig loftsetasje og høy kjelleretasje, var bygningen ruvende. Men den var høyst nøkternt utformet. Så vel første som andre etasje var kledd med stående panel. Mellom etasjene var en markant gesimslist. Midtpartiet var lett fremhevet med en bred, dekorert gavl kronet av et solid kors. Gavlen, som har ranke-

I 1862 fikk Kongsgård skole endelig sin gymnastikksal.
Foto: Gard Paulsen / Stavanger byarkiv

Misjonsskolebygningen fra 1864 var rommelig, men meget nøktern.
Foto fra ca. 1900. Fotograf ukjent / Misjonshøgskolen, Misjonsarkivet

ornamentikk i midtfeltet, rammer inn tre høye tofags vinduer som alle har gavlformet omramning. Ser vi nærmere på takgavlens dekorative list, oppdager vi at utsmykningen består av bokstaver som rommer en tekst: «Og han sagde til dem gaaer bort i al verden og prediker evangelium for al skabningen. marc kap 16 vers 15».¹⁹

Opprinnelig var det ingen veranda på fasaden, bare en sentralt plassert kjellerdør førte ut i hagen. Senere, antagelig på 1890-tallet, ble det anlagt en dobbel hagedør ut til en veranda med profilert rekkverk og sentral hagetrapp. Interiøret rommet i første etasje to like store leiligheter, en for «1.lærer» og en for «2. lærer». Hver leilighet hadde spisestue, dagligstue, soveværelse, pikekammer og kjøkken med «spisekammer». I tillegg hadde husbestyrerinnen et soveværelse. I annen etasje var det et stort skoleværelse, bibliotek med museum, kontorer for de to lærerne og fire leseværelser. Det var dessuten tre gjesteværelser og et sykeværelse. I loftsetasjen var det soverom for studentene.²⁰

BANK OG FENGSEL

Med Stavanger Sparebank fikk byen sin første sentrale murbygning i nyere tid. Bygningen ble oppført som et beskjedent historistisk renessansepalass vis-a-vis domkirken, og tatt i bruk 1865. Etter all sannsynlighet er dette von der Lippes første større murbygning. Tidligere hadde han, etter det vi vet, bare tegnet en nøktern liten teglsteinsbygning i halvannen etasje for Grimstad Sparebank. Stavanger Sparebank var en hjørnebygning i to etasjer, med rundbuede renessansevinduer på rekke, høyere i annen etasje enn i første. Slik kunne man umiddelbart se hvor de mest representative rommene lå. Første etasje har imitert rustika, mens det i annen etasje er slanke pilastre mellom hvert vindu. Huset synes opprinnelig å ha hatt to innganger, en på hjørnet, markert med en pilaster på hver side, og en på fasaden mot Kirkegaten. På taket er hjørnepartiet markert med en vindusløs mesaninetasje smykket med blindarkader. Dette har bidratt til å gi banken en mer monumental fasade mot domkirken og plassen utenfor. Fasaden står nærmest som en praktskjerm, som skjuler den enkle usmykkete bygningsmassen bak. Grunnen til at to innganger måtte til, var at bygningen skulle huse mange kontorer: først og fremst Stavanger Sparebank, men også Norges Bank og Sparekassen. Her var også lokale for den nystartete Stavanger Kunstforening, der von der Lippe for øvrig satt i styret. I annen etasje holdt Handelsforeningens børs til. Det var også et stort «festivitetslokale» som blant annet ble brukt til representantskapsmøter.²¹

Vegg i vegg med banken, mot torget, ble fengselbygningen med rettslokale tatt i bruk samme år. Den enkle bygningen ble oppført med statlig støtte. Utgangspunktet skal ha vært Oslo-arkitektene A.F.W. von Hanno og H.E. Schirmers tegninger for fengselsbygninger som ble brukt en rekke steder i landet i perioden 1853-64, men von der Lippe har formgitt fasaden. Mot Domkirken ble Sparebankens fasade gjentatt i et sterkt forenklet formspråk. Fredrik von der Lippe har vært opptatt av å markere at dette er en ny, separat bygning. Veggfeltet nærmest banken hadde en tofløyet inngangsdør,

Sparebanken og fengselet, som begge ble tatt i bruk i 1865, bidro sterkt til å forandre bybildet ved Domkirken.
Foto: Fotohuset Greve / Stavanger maritime museum

markert med pilastre gjennom to etasjer avsluttet med kraftige konsoller i gesimshøyde, mens det var en rundbuet inngang midt på fasaden. I første etasje var det ti celler, samt bolig for fengselsbetjent og vaktmester, i annen etasje rettssal med tilhørende rom. Rettssalen var markert i fasadens annen etasje med tre høye rundbuevinduer. I kjelleren var «oppbevaringssted for drankere».²²

Det må også nevnes at Stavanger på denne tiden ikke hadde mange murere. De få som var her hadde mest erfaring fra grunnmurer og pipeløp. Fredrik von der Lippe skal i 1860 selv ha skaffet to tyskere, Heinrich J. Kröger og Heinrich E. Lehman, som begge ble værende i byen.²³

PETRIKIRKEN

Stavangers befolkningsvekst var på denne tiden stor. I 1860 ble det vedtatt at byen skulle deles i to prestegjeld, Domkirken og St. Petri. Den nye menigheten på ca. 6000 mennesker måtte få egen kirke så snart som mulig. Tomten som var utpekt lå på det såkalte Kapitalsbjerget, høyden ved Nytorget. Beliggenheten var formidabel, kirken ville være synlig fra alle steder i byen. Det var en selvfølge at oppdraget ble gitt til byens eneste arkitekt, den 28 år gamle Fredrik von der Lippe. Det skulle vise seg å være et dristig prosjekt. Han hadde ingen erfaring med prosjektering av kirker. Nygotiske langkirker i rød tegl med spissbuer i så vel tak som vinduer, var på denne tiden den vanligste kirketyperen her i landet. Det kom blant annet av at mange norske arkitekter, som von der Lippe selv, hadde fått sin utdanning hos professor Conrad Wilhelm Hase i Hannover. Hase mente at gotikken var den eneste sanne, tyske, kristne byggestil, det var selve troen omsatt i tegl og stein. I en rekke norske byer ble det på denne tiden oppført langkirker i rød tegl, med gotiske buer, pilastre, lisener, og vesttårn med høyt spir. Først noe senere kom den nyromanske stilen med rundbuer. I så måte var St. Petri, innviet 1866, et svært tidlig eksempel.

St. Petri skulle bli byens største kirke, prosjektert for ca. 1500 mennesker. Den fremstår nærmest som en stor nyromansk hallkirke, med høyt klokketårn og fire fialer over inngangspartiet, og et mindre tårn på hver side av koret. Interiøret er treskipet i såkalt hammerbeam-konstruksjon, en trekonstruksjon fra middelalderen, kjent for å kunne spenne over store rom. Alt treverket som søyler, buer, dragere og galleribrystninger var opprinnelig sterkt polykromt malt, dominert av brunt og oker. Vi vet ikke hvor begeistret menigheten var for sin nye kirke, men den unge Carl Lous, som skrev Stavangers første guide 1867, mente at Petrikirken var «en af de vakreste kirkebygninger, der er reist her i landet i vor Tid». I ettertid var det kanskje ikke så mange som var helt enige med ham i det.²⁴ Konservator Anton Brøgger, som i perioden 1909-1913 var ansatt på Stavanger museum og tok initiativ til opprettelsen av Fortidsminneforeningens Stavangeravdeling i 1912, omtalte kort og godt Petrikirken som «aandsforlatt».²⁵ I Norges Kunsthistorie 1981 har kirken fått følgende korte omtale: «St. Petri har enkle, noe stive former. Den er mer horisontal og har lavere tak enn de vanlige «gotiske» kirkene. Vinduene er da også rundbuede.»²⁶ Også Anders Haaland, som skrev Stavangers bebyggelseshistorie 1999, var kort i sin omtale av kirken: «Eks-

teriørets estetiske kvaliteter kan diskuteres, de store, upussete og sparsomt utsmykkede teglflater gir et nøktern, nesten dystert «industrielt» inntrykk, mente han.²⁷

I samtiden var det likevel ikke formspråk og farger men takkonstruksjonen som sto i fokus i diskusjonen. Da tegningene ble forelagt kirke departementet i juli 1862, hadde departementets konsulent i kirkesaker arkitekt Jacob W. Nordan, som selv hadde vært arkitekt for flest kirker i Norge, bemerkninger

om at «den valgte Tagconstruktion ikke er paalidelig». ²⁸ Fredrik von der Lippe mente dette skyltes at Nordan ikke hadde sett tilstrekkelige detaljtegninger. Etter at han hadde fremskaffet disse, ble bygningen godkjent og man gikk i gang med byggingen.

Nordan hadde nok likevel rett i sine mistanker. Våren 1887 fikk kirkeinspeksjonen i Stavanger brev fra en mann ved navn Aanon Grimmæs: «Det fore-

Petrikirken som ble innviet i 1866, er von der Lippes mest monumentale bygning i byen.
Foto: Ukjent fotograf. Stavanger byarkiv

kommer mig, at tagspændigen over denne kirke er meget svag, og det er let at konstatere, at kolonnerne mellom hoved- og sideskibe er veget ud af den lodrette stilling, liksom taget er sunket i midten, saa at det, naar man derpaa er opmærksom, er synbart udenfra».²⁹ Grimnes var utdannet ved polyteknikum i Zürich, fra 1880 ansatt som landbruksingeniør på Vestlandet og bosatt i Stavanger. Brevet førte til utstrakt brevskrivning og stor møteaktivitet. I august 1889 gikk man i gang med redningsarbeidet.

Da arkitektkontoret Kloster, Schjelderup og Bråtane i 2003 utarbeidet en antikvarisk restaureringsutredning for Petrikirken, mente de at denne «tross sine skavanker i takkonstruksjonen» måtte regnes som Fredrik von der Lippes hovedverk. De har beskrevet arkitektens takkonstruksjon som et resultat av «ungdommelig dristighet, - ja nesten overmot».³⁰ «I det tyske forbildet fra Mohabit spenner rundbuekonstruksjonen med sine hammerbeam-konsoller kun fra yttervegg til yttervegg. I Petrikirken lar von der Lippe samme konstruksjon mellomande på par av slanke søyler slik at kirkerommet får en tredelt basilikalignende form.» Her ble altså buen «bokstavelig talt spent for langt, og man måtte på det tidspunktet (1889) sikre takkonstruksjonen med innvendige strekkstag i stål for å hindre fullstendig deformering».³¹

Da von der Lippes stillingskontrakt gikk ut 1865, mens arbeidet med Petrikirken pågikk for fullt, utformet han nok en gang en lang og velbegrunnet søknad til kommunen. Nå ønsket han å få fast ansettelse som bygningsinspektør eller aller helst stadskonduktør. Han mente selv at hans arbeid var det samme som en stadskonduktørs, og syntes det var bittert at han ikke fikk «en stadskonduktørs navn og tilkomster». Kommunen ga ham endelig så vel fast ansettelse som høyere lønn, men han måtte nøye seg med tittelen bygningsinspektør.³² Stillingsbeskrivelsen var omtrent som den hadde vært, men nå skulle han også «føre Tilsyn med, at private Bygninger opføres overenstemmende med Reguleringsplanen og Regulerings- samt Bygningskommisionens Bestemmelser».³³ Han ble altså stort sett opptatt med det samme som før. Men det kom sikkert vel med at han fikk litt høyere lønn. Han hadde både giftet seg og fått barn. Nå kunne han endelig tegne hus til seg selv. Samtidig lå en annen stor oppgave foran ham.

Motstående side: Petrikirkens takkonstruksjoner er ualminnelig rike.
Utsnitt av foto: Jan Tore Glenjen, Stavanger Aftenblad

DOMKIRKERESTAURERINGEN

Det siste store prosjektet von der Lippe hadde ansvar for før han flyttet fra Stavanger, var restaureringen av Stavanger domkirke. I ettertid var det samtidig dette han fikk mest kritikk for. Man hadde lenge ønsket å restaurere kirken, og i 1867 var endelig økonomien på plass så man kunne gå i gang. Fredrik von der Lippes ønske var å tilbakeføre kirken til sitt opprinnelige utseende, og gjøre den til et «værdig protestantisk gudshus».³⁴ Ikke alle var be-

100

Domkirkens interiør før von der Lippes restaurering
Foto: Hakon Johannesen / Stavanger byarkiv

geistret for dette. «Den restauration, som i 1867-1874 utførtes av St.Svithuns kirke i Stavanger, har føiet et viktig blad ind i historien om ødelæggelsen av vore fortidsminder», skrev konservator Anton Wilhelm Brøgger ved Stavanger museum i 1911.³⁵ Dette var krasse ord. Men hvis katedralen skulle fremstå slik den gjorde i middelalderen, måtte etter von der Lippes mening alt senere interiør fra renessanse og barokk vekk, som den «afskyelige» prekestolen, epitafiene, pulpiturene og de utskårete benkevangene. Dette skulle flyttes til andre aktuelle bygninger, eller selges på auksjon. Hadde von der Lippe fått

det som han ville, ville altså hverken prekestolen eller de fem epitafiene vært i kirken i dag.³⁶ Det ingen ville ha, som benker, stoler og annet inventar, ble hugget opp til ved. Ellers ble det flate taket fjernet, slik at det ble åpen takstol. For at folk skulle se hva som foregikk i koret, ble den gamle korbuen sterkt utvidet. Tidligere var det her en tofløyet dør, som så å si alltid sto åpen. «Istedenfor det farverike inventar som før prydet kirken blev det nye laget i en gotiserende stiv arkitektonisk stil som man mente skulde harmonere med de middelalderske omgivelser, ...» skrev konservator Thor Kielland.³⁷ Utvendig ble murflatene delvis dekket av tykk, grå puss.³⁸ Erttertidens dom var knusende. Men i samtiden var ikke von der Lippe den eneste fagmannen som ønsket at alt etterreformatorisk kirkeinventar skulle vekk. Det var en vanlig holdning blant arkitekter at det gjaldt å restaurerte kirker så de ble slik man mente de hadde vært i middelalderen.³⁹ Man kan kanskje undre seg mer over at von der Lippe fikk samtidens politikere med byggekomiteen i spissen, til å være med på prosjektet. Alt dette skjedde lenge før Riksantikvaren var etablert, men Fortidsminneforeningen med hovedsekretær Nicolay Nicolaysen, som da var Statens rådgiver i vernesaker, var meget kritisk til noen av von der Lippes forslag.³⁰ Den unge forfatteren av «En Stavangersk Cicerone» 1868, var imidlertid igjen begeistret: «Den nu fuldendte Restauration har især søkt at rense Bygningen for alt det Paahæng, som forrige Tidens Smagløshet havde tilføjet den ved Pulpiturer, paaklistrede Fuglebur og Overkalkning af alt det hugne stenarbeide (...) og alt muligt gjordes for at tilvejebringe et rummeligt og hyggeligt protestantisk Gudshus af den gamle chaotiske Masse».⁴¹ Også Stavanger kommune var etter alt å dømme fornøyd med arbeidet.

ENEBOLIGER VED BREIAVATNET

Parallelt med kirkebygg og kirkerestaurering, tegnet von der Lippe to temmelig like bolighus i Kongsgata. De sto ferdig oppført i historistisk stil 1867. Nr. 47 var til ham selv og rikt utsmykket, mens nr. 49 var større, men arkitektonisk mer nøkternt. Så var det da også oppført for byens politimester. Begge bygningene var smykket med markante gesimsborder. På fasaden mot gaten hadde von der Lippes hus buevinduer med voluminøse gerikter.

De to bolighusene von der Lippe tegnet i Kongsgaten, representerte noe helt nytt i byen.

Huset til venstre var hans egen bolig.

Foto: Fotohuset Greve / Stavanger maritime museum

Et relieff i form av en stor veggmedaljong, viser arkitekturens gudinne, knelende med tegningsrull, målestav og tempel i armene, mens medaljonger med portrettrelieffer av antikkens Kallikrates, ungrenessansens Brunelleschi, høyrenessansens Michelangelo og klassisismens Schinkel, arkitekturhistoriens kanskje ypperste arkitekter, er plassert over vinduene i første etasje.⁴²

Nabohuset ble rundt 1870 overtatt av frøknene Rings pikeskole. Begge de to bolighusene ble senere kjøpt av Stavanger kommune, og etter hvert sammenbygget slik vi ser dem i dag.

Fasaden på von der Lippes hus i Kongsgata, med portretter av Kallikrates, Brunelleschi, Michelangelo og Schinkel.

Foto: Hild Sørby

Om en enkelt bygning skulle fremheves som von der Lippes hovedverk i Stavanger og dermed burde vært vernet for ettertiden, måtte det være skipsreder Thomas S. Falcks store hus, som i 1875 sto ferdig på hjørnet av Domkirkeplassen og Laugmannsgata. Bygningen, som rommet bolig og kontor for en av byens mektigste menn, var et gjennomført, karakteristisk eksempel på Hannoverhistorismen.

Huset var i halvannen etasje og fulgte gateløpets bue. Den urbane fasaden

Thomas S. Falcks hus, som senere ble overtatt av Norges bank.

Utsnitt av foto av gouache signert Bloch Südvidel. Stavanger maritime museum

hadde to markante, trappegavler, og var ellers rikt utsmykket med veggensimser, baluster- og tungeborder. Vinduene var omrammet av slanke pilastere og kronet av gavler. Bygningen ble overtatt av Norges Bank i 1914, og revet på slutten av 1950-tallet da planene for Norges Banks nye bygning tok form.

FREDRIK VON DER LIPPES ARKITEKTURSYN.

Fredrik von der Lippe var en kulturelt engasjert person, og hadde ofte innlegg i pressen. Innleggene bidro til å gjøre ham kjent som en ung og dyktig arkitekt. En av hans artikler, «Den tyske arkitektoniske Kunst i vort Aarhundrede» publisert i Illustreret Nyhedsblad 1860, har stått sentralt i norsk arkitekturforskning. Utgangspunktet var at de tyske arkitektoniske skoler i denne tiden hadde meget stor innflytelse i Norge. Dels skyltes det at det var mange tyske arkitekter i landet, dels at de norske arkitektene hadde fått sin utdannelse i Tyskland. Det var derfor på sin plass å gjøre bladets lesere kjent med de forskjellige arkitektoniske retninger som nå gjorde seg gjeldene i Tyskland, mente von der Lippe.⁴³ Det han festet seg ved, forteller mye om hans eget arkitektursyn. Det kan derfor være av interesse å trekke frem noen hovedpoenger.

Han innledet med oppdagelsen av de antikke bygninger i Hellas på 1700-tallet, som førte til en klassisisme i tysk arkitektur med Carl Friedrich Schinkel (1781-1841) i spissen. Noen av Schinkels verk, som «Det gamle Musæum i Berlin med dets herlige joniske Søjlehall og dets storrartede Rotunda hører uden tvil til et av Bygningskunstens ædleste verker» mente von der Lippe.⁴⁴ Det mest ærefulle oppdraget Schinkel fikk, var å tegne kong Otto av Grekenlands slott. Det skulle ligge på Akropolis, «denne hellige Grund, hvor han i Aanden bestandig havde levet (...) imellom de herlige Ruiner, hvorfra han havde suget Næring til sine skønneste Værker». Fredrik von der Lippe beklaget sterkt at dette prosjektet ikke ble utført.

Han skrev videre at Schinkels kirkebygninger med rette var «dadlede», eller kritisert.⁴⁵ Den antikke kunst egnet seg ikke for den kristne kirke, mente han. Tysklands politiske oppsving etter Napoleonskrigene førte imidlertid til en ny interesse og begeistring for landets bygninger fra middelalderen, «som vare forglemte, foraktede og tilsidesatte for en tom Efterabelse af franske og italienske Renaissancebygninger».⁴⁶ Man restaurerte tyske middelalderkirker, og bygget nye gotiske kirker. Disse var ofte «heldige», og selv om de sto tilbake i «Frihed og Originalitet for Middelalderens originale Værker», representerte de et betydelig skritt fremover, mente han. De sto i stor kontrast til alt det «tomme og intetsigende» som Tyskland ellers hadde frembrakt på 1800-tallet.⁴⁷ Også Schinkel lot seg rive med av middelalderbegeistringen, men han var imot gotikkens spisse, oppadstrebende arkitektur og prøvde å kombinere det gotiske med det antikke, horisontale. At dette måtte falle

uheldig ut var naturlig, mente von der Lippe, som dermed frimodig satte tidens mest prestisjetunge arkitekt på plass.

Han understreket at en annen beslektet retning snart gjorde seg gjeldene i arkitekturen. «I de middelalderlige romanske Bygninger fandt man de skjønneste Motiver til en original tidsmæssig Architektur», mente han. Mange arkitekter hyllet nå denne romanske stilen, og disse «viste en langt større frihet i komposisjonen og originalitet i formene enn de moderne gotikere». Den var også lettere å tilpasse til ulik bruk enn den gotiske stilen. «Den tillader derfor Eenhed i Architekturen og det er denne Eenhed, vor Tid maa gjøre til sit Formaal». «Den romanske Stiil tillader baade en tung – alvorlig og en let og livlig Opfatning.»⁴⁸ Fredrik von der Lippe mente den egnet seg både til kirkens kristelige alvor og til det preg den verdslige, offentlige bygning forlanger. Den egnet seg også for «det private Vaaningshus i Byen» og «den landlige Villa». Den romanske stilen hadde også konstruktive fordeler, mente han. «I det nordlige Europa, hvor Muurstenen er det alminnelige material, er i grunnen den romanske stil den ene naturlige, da den tillader den aller-simpleste Behandling af dette Material; den behøver kun at virke med Maserne, medens den gotiske Stil forlanger mere Rigdom og Ornamenter eller kun kan opnaaes ved det afskyelige, usande Pudsvæsen. (...) Men hermed er ikke sagt, at den romanske Stil ikke taaler en rigere Uddannelse; den egner seg fremfor alle andre Stiilarter for en sindrig Forening af forskjellig farvet Material med rig Anvendelse af Ornament».⁴⁹ I disse holdningene finner vi ikke minst bakgrunnen for at Petrikirken fikk sitt formuttrykk, og at Domkirken ble restaurert slik den ble.

Den omfattende artikkelen viser at von der Lippe hadde meget stor innsikt i tysk samtidsarkitektur. Han tok for seg alle de større byene som hadde arkitektonisk betydning, og ga en karakteristikk av arkitekter og arkitektur i Berlin, München, Koblenz, Karlsruhe, Baden-Baden, Hannover, Hamburg, Dresden m.fl. Han nevnte Gottfried Semper, som sto for en aldeles enestående retning i arkitekturen med sin «nesten til barokkstil hellende renesanse». Han understreket at det i Hannover i senere tid har «dannet seg en epokegjørende skole», med professor Hase som en av de mest geniale arkitektene.⁵⁰ Hase hadde utsøkt smak og stor evne til en malerisk behandling av den romanske stilen. «Ved Foreningen af forskjelligfarvede Muursten og Sandsteenarter (har han) frembragt et Liv og en malerisk Effekt, som virkelig opfordrer til Efterligning»,⁵¹ slo von der Lippe fast. Med dette forstår vi at den unge von der Lippes stilvalg var alt annet enn tilfeldig.

STADSKONDUKTØR I BERGEN

Mot slutten av 1860-tallet var det i Stavanger nesten slutt på arbeidsoppgaver for en arkitekt. Fredrik von der Lippe måtte finne seg muligheter et annet sted. På anmodning fra stadskonduktør Jacob Christian Jersin i Bergen,⁵² som selv skulle gå av for aldersgrensen, ble von der Lippe av Bergens magistrat og formannskap tilbudt stilling som konstituert stadsconduktør i Bergen fra 1. oktober 1870. I et brev til Stavanger formannskap 30. juni 1870, søkte han om permisjon fra sin stilling som bygningsinspektør i 2 å 3 år. Hvis han ikke fikk dette, dristet han seg ikke til å motta engasjementet i Bergen, «da jeg som Familiefader neppe tør opgive den sikre Indtekt for lokkende, men usikre Udsikter. (...) Den Lammelse som fortiden har paatrykt vor By sit Stempel, gjør jo min Funktion for Øieblikket mindre nødvendig, men jeg smigrer mig dog med, at min Gjerning har været af den Natur, at den i Communen vil blive savnet, naar jeg forlader den».⁵³ Formannskapet innvilget søknaden, og overlot tilsynet av byens bygninger til Stadsingeniøren.

Dermed flyttet Fredrik von der Lippe til Bergen. Blant hans første oppgaver var å skape en monumental fondsavslutning for Torvet. Han prosjekterte da Kjøttbasaren i rød tegl med sentral trappegavl mot Torvet og langfasade med risalitt og trappegavl mot Vetrelidsalmenningen, Finnegården med borgmurliknende takgesims og langfasade oppdelt av pilastre, og Martensgården med rikt dekorativt utstyr mot almenningen. De tre bygningene er tidstypiske, karakteriske eksempler på Hannoverskolens arkitektur i Norge. Varierte, formrike arkitektoniske uttrykk er satt side om side. Kjøttbasaren var en tid lite populær og sto i fare for å bli revet, men i 1982 ble bygningen fredet. Også «Villa Lysøen» er nå fredet.

Ved siden av stadskonduktørstillingen drev von der Lippe privat arkitektpraksis. I 1873 ansatte han den tyske arkitekten og bygmesteren Hans Heinrich Jess som assistent, senere kompanjong. Fra 1880 hadde ikke von der Lippe som stadskonduktør lenger anledning til å praktisere som arkitekt innenfor byens grenser. Han tegnet fra da av fortrinnsvis små, enkle trekirker i Hordaland og Rogaland. Fredrik von der Lippe ble værende som Bergens stadskonduktør i tretti år.

Noter:

- [1] Lorentz Dietrichson: Norges kunsthistorie i det nittende århundre, Oslo 1991 s. 121-122. (Dietrichsons forelesningsnotater fra 1892, utgitt i bokform av Nils Messel 1991)
- [2] Jens Christian Eldal: Historisme i tre. Acta Humaniora, Det historisk–filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo 1998, s. 153
- [3] Ibid. Fredrik von der Lippe var klar over at de tyske bygningene var bindingsverkskus, men siden mursteinen ikke har noe med konstruksjonen å gjøre, mente han at bygningstypen måtte henregnes til trebygningkunsten.
- [4] Rabitzpuss ble en tid brukt for å beskytte gamle trehus mot brann.
- [5] Fredrik von der Lippe: Nogle ord om Træbygningkunsten i vore mindre Byer, Illustreret Nyhedsblad 1858 nr. 24
- [6] Gustav Helland og Sverre Brandsberg-Dahl var arkitekter.
- [7] Huset ble revet i 1967.
- [8] Else Rønnevik, husets eier gjennom mange år, rehabiliterte Snøringsmoen forbilledlig. Huset ble ødelagt av brann i 1995, men er i dag gjenoppbygget. Takk til Else Rønnevik for alle opplysninger.
- [9] Trygve Wyller: Det Stavangerske Klubselskap og Stavanger by i 150 år, Stavanger 1934, s. 226
- [10] Vi kjenner ikke til at von der Lippe noen gang benyttet pulttaksgavler.
- [11] Jomfrustiftelsen, Rogalands Avis 07.02.2014, s. 29
- [12] På denne tiden var det Odd Fellow losjen som ønsket å bygge nytt hus her.
- [13] Stavanger bystyres forhandlinger 1865, s. 99
- [14] Stavanger bystyres forhandlinger 1865, s. 101
- [15] Brannstrøket ble bygget av tømreere på gammel måte, som to-etasjes trehus med brukket gavli mot gaten. Husene måtte sige et års tid før de kunne kles med utvendig panel.
- [16] Stavanger bystyres forhandlinger 1865, s. 95-103, von der Lippes søknad og formannskapets svar.
- [17] Trygve Kongshavn: Haugesund kommunale administrasjon 75 år, 1930 s. 99, s.106. Takk til Carl Egil Buch som har hjulpet meg med opplysninger om skolen.
- [18] W.Winsnes m.fl.: Kongsgaard skole 1824-1924, Stavanger 1925, s.331
- [19] Takk til Gustav Steensland som tolket dette for meg.
- [20] De originale tegningene befinner seg i Misjonshøyskolens arkiv
- [21] Carl Lous: En Stavangersk Cicerone, Stavanger 1868, s. 5
- [22] Ibid.
- [23] Helge Monstad: Murbygg i generasjoner, Stavanger 2006, s. 44
- [24] Petrikirken er ikke tatt med i det storslåtte bokverket «Kirker i Norge» bd.3, 2002, som omhandler 1800-tallets kirker.
- [25] Anton Brøgger: Svithuniana, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, årbok 1911, s. 82
- [26] Ulf Hamran: Det nye Norge bygger. Norsk arkitektur 1814-1870, Norges kunsthistorie bd.4, Oslo 1981, s. 96
- [27] Anders Håland: En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815-1940. Stavanger 1999, s. 170
- [28] Stavanger Formandskap sak nr.1 1862: Arkitekt Nordans uttalelse til Christiansands Stiftsdirektion 16.06.1862 og Fredrik von der Lippes svar 17.07.1862. Stavanger Bystyres Forhandlinger
- [28] Formandskabets møde 30. september 1889 Sag no. 19 Angaaende reparation af Petri kirkes tag. Stavanger Bystyres Forhandlinger
- [30] L. Kloster, H. Schjelderup, D. Bråtane: St. Petri Kirke, utredning med kalkyle, Stavanger 2003, s. 58
- [31] Ibid. s. 58, Kirken Mohabit i Berlin er tegnet av K.F. Schinkel
- [32] Stavanger Bystyres Forhandlinger 1865, s.95-103, von der Lippes søknad og formannskapets svar
- [33] Stavanger Bystyres Forhandlinger 1865, s. 98
- [34] Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring, årbok 1911, s. 81
- [35] Ibid.
- [36] Svithuniana, Stavanger domkirkes inventar før restaurasjonen. Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring, Årsberetning 1911, s. 81
- [37] Thor Kielland m.f.: Stavanger Domkirke. En historisk-arknologisk utredning. Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring, Stavanger 1933, s. 27-28

- [38] Gerhard Fischer: Domkirken i Stavanger. Oslo 1964, s. 10
- [39] Jan Hendrich Lexow: Stavanger Domkirkes restaurering i 1800-årene. Stavanger Museum Årbok 1979
- [40] Anton Brøgger: ibid.
- [41] Carl Lous: «En Stavangersk Cicerone». Stavanger 1868, s. 67
- [42] Molaug, Ingvar: Breiavatnet. Stavanger Turistforenings Årbok 1956, s. 47
- [43] Illustreret Tidende 1860 nr.2, 3, 5, 8
- [44] Illustreret Nyhedsblad nr.2 1860, s. 11
- [45] Ibid. s. 12
- [46] Ibid s. 15
- [47] Ibid.
- [48] Ibid.
- [49] Ibid. s. 16
- [50] Ibid.
- [51] Ibid.
- [52] Jacob Chr. Jersins far, Georg Burchard Jersin var sogneprest på Voss og Eidsvollsmann
- [53] Stavanger bystyres forhandlinger 30. juni 1870

Litteratur:

- Dietrichson, Lorenz: Norges kunsthistorie i det nittende århundre, Oslo 1991
- Eldal, Jens Christian: Historisme i tre. Acta humaniora, Det historisk-filosofiske fakultetet, Universitetet i Oslo 1998
- Fischer, Gerhard: Domkirken i Stavanger, Stavanger 1964
- Haaland, Anders: En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815-1940, Stavanger 1999
- Indahl, Trond: Ole Bulls «Villa Lysø», Bergen 2010
- Kielland, Thor B.:Stavanger Domkirke, en historisk-arknologisk utredning, Stavanger 1933
- Kloster Louis, Schjelderup Helge, Bråtane Dagfrid: St Petri kirke. Utredning med kalkyle, Stavanger kommune 2003
- Lous, Carl: En Stavangersk Cicerone, Stavanger 1868
- Monstad, Helge: Murbygg i generasjoner. Stavanger og Sandnes Murmesterforening 100 år 1906-2006, Stavanger 2006
- Tschudi-Madsen, Stephan: Veien hjem, norsk arkitektur 1870-1914, Norges Kunsthistorie bd.5, Oslo 1981
- Wyller, Trygve: Det Stavangerske Klubselskap og Stavanger by i 150 år, Stavanger 1934
- Østensjø, Reidar: Haugesund 1835-1895, Haugesund 1958

SUMMARY

Frederik von der Lippe (1833-1901) was Stavanger's first architect. He introduced the Swiss chalet style (*sveitserstilen*) to the town's wooden architecture, and Norwegian historic style (*historismen*) for brick built architecture, as such he had a huge influence on the town's buildings. Most of his buildings have been demolished.

Frederik von der Lippe was amongst the first Norwegians who received their architectural education in Germany in the nineteenth century. Following advice from German architects, who in the mid 1800s worked on substantial projects in Norway, he went to Hanover in 1851 where the famous Professor Conrad Wilhelm Hase taught. After two years in Hanover, he continued his architectural studies in Darmstadt and Berlin. In his hometown of Kristiansand, where he returned in 1856, it was difficult to find commissions. The following year he was given a position at Stavanger's public technical drawing school. Here he taught apprentice craftsmen in construction techniques and geometry, at the same time running his own architectural office. The first buildings built from his drawings in Stavanger were Kirkegaten 15 and 19. These were the town's first buildings in the Swiss style. Following this he designed several large Swiss style villas. The most magnificent was L.W.Hansen's summer villa in Bjergstad (1858). The skilful gardener Poul Holst Poulsen, who had also taken up residence in the town, designed the garden. Later von der Lippe designed two storey buildings for two of the town's charitable institutions; the Josefine Foundation (1867), and the Frøken Foundation (c.a.1878), which had single roomed apartments for older, unmarried women. He also designed several villas, the best example today being Niels Abelsgate 11.

In 1860 von der Lippe was employed on a five-year contract as building inspector in Stavanger. He designed Stavanger Sparebank (1864) and the prison building (1864), which was the town's first monumental brick building undertaken in the Norwegian historic style. His foremost work was the Petri Church (1866) constructed in the Romanesque style. During the late 1860s Frederik von der Lippe led the restoration of Stavanger Cathedral. In agreement with many of

the architects of that time, he believed that the Cathedral should appear as it had in the Middle Ages. He therefore wanted to remove all furnishings originating from the Late Renaissance and Baroque periods. Fortunately the pulpit and the five epitaphs were not damaged as a result, unlike much of the rest of the interior.

The house that von der Lippe designed for his own family stood beside Bredevannet and was finished in 1867. The house still stands, but has been integrated with the neighbouring house that was also designed by von der Lippe.

In 1870 von der Lippe moved to Bergen where he held a similar position as building inspector. He designed three notable public buildings for the marketplace that are still standing: Kjøttbasaren (1874), Finnegården (1876) and Martensgården (1876). He also designed Ole Bull's distinctive villa at Lysøen (1873).

In 1885 Frederik von der Lippe wrote the article "Some words about the art of building in wood in our smaller towns" (*Nogle Ord om Træbyggekunsten i vore mindre byer*) and in 1860 he wrote a series of articles "German architectural art in our century" (*Den tydske arkitektoniske Kunst i vort Aarhundre*) all of which appeared in the Illustrated News (*Illustreret Nyhedsblad*). The articles have been of great importance in the research of Norwegian architecture.